

ВЪЗРОЖДЕНСКИ ПЕЧАТИ ОТ ФОНДА НА РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Светла Атанасова

Широката употреба на печати, пръстени-печати и амулети-печати в Османската империя през XVIII и XIX век бележи нов разцвет в изкуството на малката графика и пластика по българските земи. След проведените реформи в османското законодателство от средата на XIX век с лични печати са снабдени всички длъжностни лица, представители на духовенството, просветни дейци, търговци, занаятчии и други практикуващи обществено-поллезни професии (Рошковска 1993, 81). Печатите подчертават личните достойнства и обществената значимост на своите притежатели. Определят принадлежността им към съсловието, рода или религиозната общност. В определени случаи, поставени върху стоките, те са щемпел за качество (Недков 1972, 56).

В основния фонд на отдел "История на България XV–XIX век" в Регионален исторически музей – Велико Търново, се съхраняват четири печата, постъпили като дарения и откупки от различни източници в периода 1976–1992 година. Базирайки се на сравнителния метод при представянето на паметниците, ще използвам хронологичния принцип за да проследя тенденциите в развитието на художествената и шрифтова украса и промените в технологията при изработката им.

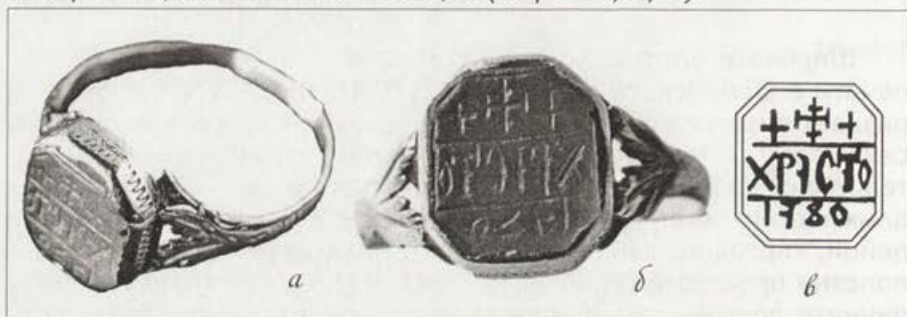
Най-ранен е **личният пръстен-печат на Христо** (Инв. № 22 В-в ОФ).

Материал: Злато, ахат.

Описание: Личен пръстен-печат с монтирана гема-инталия, релефен печат в позитив за отпечатък върху восък, плитък ясноизразен релеф. Състои се от гладка халка с правоъгълно сечение, леко деформирана в долния край. Сплеснатите ѝ рамене завършват от двете страни на работната плочка с добре оформена растителна украса (дъбови листа). Осмоъгълната касета с монтирана в нея ахатова гема е запоена към халката. Стените и

са украсени с начупена вълнообразна линия.

Пръстенът-печат има височина 25 мм; височина на работната повърхност 5 мм, диаметър на халката 22 мм и височина 2 мм. Печатащата част е с форма на осмостен с размери 10/12 мм. Лицето на осмоъгълната гема е разделено на три изобразителни пояса, оформени посредством две успоредно разположени тънки връзани линии. В първото поле са изрязани три равнораменни кръстчета. Този в средата е по-голям и допълнително оформен с хасти. Във втория и третия изобразителен пояс е разположен надписът на кирилица, съдържащ името на притежателя "ХРИСТО" и годината на изработка "1780". Буквите са тесни, леко удължени, допълнително украсени с напречни чертици, с височина 2 мм. Тънката контурна линия по периферията на печатащата част завършва цялостната композиция (Обр. 1 а, б, в).

Обр. 1. Личен пръстен-печат на Христо

а) Общ вид на печата

б) Работна печатаща повърхност

в) Графичен отпечатък – огледален образ (рисунка)

Fig. 1. A personal signet ring of Hristo

a) a general view of the seal

b) a view of the bezel

c) graphic impression – mirror view (drawing)

Отличителни белези: Пръстенът-печат е постъпил в музея през 1988 година като дарение от Йордан Костов Атанасов.

Според предоставената информация от дарителя, печатът е наследствена собственост на търновеца Димитър Атанасов (1849–1921), представител на заможна търговска фамилия. До Освобождението той развива активна търговска дейност в Румъния. През 1879 година е назначен за секретар на Търновската градска община. Спомоществовател е на читалище "Надежда" и ръководител при изграждането на новата сграда (Генчева и кол. 1985, 244).

Описаният пръстен-печат принадлежи към групата на многоъгълните печати с текстова украса, оформена в ивичеста композиция (Рошковска 1993, 86, 166). Те са широко разпространени у нас през XVIII и XIX век (Кузев 1961, 81). При тях декоратив-

ните елементи почти отсъстват. В определени случаи се появяват кръстове, перли, звезди или фигури на птици. При текстова-та украса майсторите-гравьори използват опростени средновековни образци. Подобни пръстени-печати се изработват в търновски, самоковски и софийски ателиета още през периода на ранното Възраждане. Те достигат най-широка популярност сред представителите на различните съсловия през 30–50-те години на XIX век (Рошковска 1993, 130–131). Вероятно поръчката на разгледания печат е изпълнена от търновски майстори-гравьори. При изработката на ахатовата гема е използвана следната технология: осмоъгълната плочка е оформена с помощта на стоманени длета и штихели, като при формуването е обилно омаслена със зехтин. Финото полиране е извършено чрез дребнозърнести шмиргели. Върху гладката повърхност на плочката е вдълбана желаната украса посредством калеми с диамантени върхове. Работата е извършвана на етапи, като изразителността на релефа е контролирана върху мек восък (Рошковска 1993, 83). Украсата на печата има апотропейна функция, като същевременно подчертава личното достойнство, съсловната и религиозна принадлежност на своя притежател.

Останалите три печата са изработени през втората половина на XIX век. Най-ранен според годината на изработка е **тройният призматичен печат на Никола**, комбиниран с успоредно изписване на текста на български и османотурски език. Предназначен е за скрепяване на лична и служебна кореспонденция (Инв. №128 В-в ОФ).

Материал: Бронз.

Описание: Релефен печат в позитив за отпечатък върху восък, плитък релеф. Изграденият метален корпус се състои от две части: дръжка и печат, прикрепен подвижно към тялото чрез шарнир. Поддържащата част е монтирана към печатащата посредством метална скоба, чиито рамене завършват със специално изработени отвори. Там, където завършва горната част на дръжката, започва художествено изработената част с ясно изразени геометрични елементи от симетрично повтарящи се мотиви и кръгла халкичка за прикачване на печата на шнур.

Същинският печат има овална форма, от която е изсечена (изкована) триъгълна призма с ясно оформени осмостенни плоскости. Паметникът е с обща височина 36 мм; височина на поддържащата част 20 мм и ширина 19 мм. Всяка част от тристенната призма е с височина и ширина 10 мм.

Надписът в първото изобразително поле е разположен на два реда. В огледалния образ на първия ред се четат имената на притежателя на печата "НИКОЛА", изписано на кирилица, като първите три букви са свързани. Тази техника се използва при

изписването на монограми, но в случая става въпрос за конкретно пространствено решение. На втория ред е посочена годината на изработка "1865". Буквите са ръкописни, с височина 2 мм. Две тънки връзани линии, допълнени с геометрични елементи, разположени в горната и долната част на изобразителната плоскост, оформят цялостната композиция.

Надписът във втората осмостенна плоскост е разположен на три реда, гравирани на османотурски език. В огледалния образ на първия ред е изписано името "نیکولا" – НИКОЛА. Не са поставени диакретичните знаци за буквите "и" и "к". На втория ред е гравирана самата дума за година (сене) "سنة", а на третия е посочена с арабски цифри "١٢٨١" 1281 по Хиджра, т. е. 1864 година от нашето летоброене. Буквите са с височина 2 мм. При изписването на османотурските текстове шрифтът е важен атрибут за определянето на калиграфските достойнства на всеки паметник. Някои характерни или общи елементи могат да бъдат определящи за мястото на изработката, художествената школа или майстора-калиграф. Най-често използваният художествен шрифт при сфрагистичните паметници от XIX век е "талик". Той се отличава с изчистеност и старателно изписване на буквите. При него освен задължителните точки диакретичните знаци не се изписват. Цифрите са по-изправени. Съществуват писмени полета, които са оформени с равни размери (Панайотов 2002, 72–73). В конкретния случай майсторът-гравьор добре е познавал османотурските художествени шрифтове. Надписът е четивен и умело гравирани с шрифт подобен на "талик", предвид наличието на елементи, характеризиращи вида. Печатът няма допълнителна стилизирана украса.

Надписът в третата изобразителна плоскост е разположен на два реда. В огледалния образ на първия ред е изписана буквата "N" на латиница в ръкопис с наклон надясно и височина 5 мм. На втория ред е посочена годината с арабски цифри "١٢٨١" 1281 по Хиджра, 6 юни 1864–26 май 1865 г. Цифрите са с височина 2 мм. Малка стилизирана фигура на звездичка с виещо се змийче с глава нагоре, твърде разпространен символично-декоративен елемент в османотурските паметници (Панайотов 2002, 84) допълва украсата. Цялостната композиция е завършена с контурна връзана линия по периферията на печата. Изображението изпълнява функцията на опознавателен знак (търговска марка), поставян като щемпел върху индустриални произведения и стоки през втората половина на XIX век (Обр. 2 а, б, в, г, д, е, ж).

Отличителни белези: Печатът е откупен от Николай Пиперков през 1987 година. Няма съпътстваща биография.

Притежателят на печата е представител на търговското съсловие, развиващ активна дейност в рамките на Османската

Обр. 2. Троен комбиниран печат на Никола

a) Общ вид на печата

б) Първа изобразителна плоскост

в) Първа изобразителна плоскост – огледален образ (рисунка)

г) Втора изобразителна плоскост

д) Втора изобразителна плоскост – огледален образ (рисунка)

е) Трета изобразителна плоскост

ж) Трета изобразителна плоскост – огледален образ (рисунка)

Fig. 2. Triple combined seal of Nicola

a) general view

b) first printing surface

c) first printing surface – mirror view (drawing)

d) second printing surface

e) second printing surface – mirror view (drawing)

f) third printing surface

g) third printing surface – mirror view (drawing)

империя и извън нея. Лични печати с успоредно изписване на текстове на български и османотурски език са често срещани върху османски документи от Северна България през втората половина на XIX век (Венедикова 1995–1997, 156). Причините би следвало да се търсят в промените в османското законодателство, гарантиращи равноправно участие на отделните етноси в развитието на търговските операции на европейските пазари и въвеждането на единни стандарти при регистрацията на индустриални и търговски произведения. Подобни паметници, датирани от втората и третата четвърт на XIX век, са открити в Провадия (Панайотов 1984, 26), Пазарджик (Венедикова 1995–97, 154–156) и Кърджали. Със сходни технически и естетически параметри те се срещат и върху документи, открити в Истанбул от началото на XX век (Венедикова 1993, 94–95). Печати с текстова украса и дребни декоративни елементи, с характерната ивичеста или централна композиция са изработвани в ателиетата на Търново, Пазарджик, Самоков и Пловдив от 30-те години до края на XIX век. Художествени разработки на звезда или група звезди е характерен мотив, използван от търновските майстори-гравьори (Рошковска 1993, 180). Печатът е изработен през 60-те години на XIX век. Технологията включва леене и коване при изграждането на корпуса, а при гравирането на осмостенните печатни плоскости са използвани стоманени длета и резци. При изписването на текстовете отчитам разлика в годината с арабски (1864) и европейски (1865) цифри. Това може да се дължи на грешно тълкуване на годината по Хиджра и приравняването и към нашето летоброене или на факта, че печатът е изработен от двама майстори, единият от които владее османското калиграфско писмо.

Със значително по-семпла художествена украса се отличава **личният печат на Стоян Димитров.**

Материал: Бронз.

Описание: Релефен печат в позитив за печат върху восък, плитък релеф. Изграден е от цялостен метален корпус, състоящ се от печатаща част с овална (елипсоидна) форма и придържаща част с четириъгълно сечение, оформена посредством надлъжни врязани линии. Металната повърхност с конична форма, разположена в началото на дръжката, представлява свързващото звено между работната и неработната част. Печатът е с обща височина 42 мм; напречно сечение на работната повърхност 2 мм и размери на печатащата част 19/22 мм. Текстът е разположен в три хоризонтални реда и съдържа името "СТУАН" (Стоян), презимето "ДИМИ" (Димитров) и годината на изработка "1872". Буквите са с височина 2 мм и 4 мм, изпълнени с ръкописен шрифт. Цялостната композиция завършва със стилизирана

украза от лавров венец, гравирани в долната част на печата, и тънка контурна линия по периферията. Украсата е силно стилизирана (Обр. 3 а, б, в).

Обр. 3. Личен печат на Стоян Димитров

а) Общ вид на печата

б) Работна печатаща повърхност

в) Графичен отпечатък – огледален образ (рисунка)

Fig. 3. A personal seal of Stoyan Dimitrov

a) a general view of the seal

b) printing surface

c) graphic impression (drawing)

Отличителни белези: Печатът е изработен от неопитен майстор-гравьор, непознаващ добре кириличните писмена. Линията на резаца е несигурна. Допуснати са грешки при изписването на името "Стоян". Вместо буквата "о" е използвана буквата "у". Буквата "я" се употребява в остарялата и писмена форма "ѣ". Презимето е изписано със съкращение, за да се вмести в изобразителната плоскост. Постъпил е в музея през 1976 година, като откупка от Анастасия Пенчева Стоянова. Неговият притежател е средноимотен гражданин, представител на търговското или занаятчийско съсловие в Търново.

Печатът е използван по предназначение за скрепяване на лична и служебна кореспонденция. Според формата на печатащата част го отнасям към групата овални печати с текстова украса върху гладко изобразително поле, оформено в ивичеста композиция (Рошковска 1993, 84). Има допълнителна стилизирана украса. В определени случаи тя се явява психологически въздействащ двойствен знак, характерен за епохата. Лавровият клон или венец присъства като символ в личните печати на търговци и занаятчии, изповядващи възрожденските идеи за културно обособяване, църковна и политическа независимост. Печатът на Стоян Димитров е рядко срещано явление сред масовата продукция през 70-те години на XIX век. Художествената му характеристика е по-близка до образците на възрожденската глиптика от

30–50-те години на XIX век. Причините за това могат да се търсят в наблюдавания отлив от модата на личните печати и широката употреба на стандартно изработени служебни печати. През 60-70-те години на XIX век личните и фирмени печати вече са подчинени на определени естетически и производствени стандарти. Текстовата украса налага новите печатарски шрифтове, характерни за Западна Европа. Разделителните паузи присъстват като задължителни елементи към пояснителния текст, изписан в повечето случаи на кирилица и латиница (Атанасова 2005, 291).

Посочените нови тенденции в украсата са валидни за **личния печат на Петър Райков** (Инв. № 132 В-в ОФ).

Материал: Бронз.

Описание: Елипсовиден релефен печат, плътък релеф за графичен тушов отпечатък. Състои се от две части: метална и дървена. Металната включва печатаща повърхност и добре оформен корпус с резба, предназначена за монтиране на липсващата поддържаща част (дръжката). Печатът има обща височина 37 мм; височина на работната плочка 5 мм и диаметър 17/24 мм. В центъра на изобразителното поле са гравирани като монограм името и фамилията на притежателя на печата. Буквите са леко удължени, калиграфски оформени, с височина 3 мм. Тънка връзана линия във формата на елипса рамкира и откроява централната композиция. Надписът в негатив "П. Райков" е разположен в полукръг, по периферията на работната повърхност в долния и край. Буквите са ръкописни, калиграфски оформени с височина 2 мм и 5 мм. В горната част на изобразителното поле е гравирана фигура на птица: орел с разперени криле, държащ в клюна си християнски кръст. Тънка връзана линия очертава контурите на работното поле (Обр. 4 а, б, в).

Обр. 4. Личен печат на Петър Райков

а) Общ вид на печата

б) Работна печатаща повърхност

в) Графичен отпечатък – огледален образ (рисунка)

Fig. 4. A personal seal of Peter Raikov

a) a general view of the seal

b) printing surface

c) graphic impression (drawing)

Отличителни белези: Печатащата част е леко деформирана вследствие на усукване или удар. Личат следи от триене върху метала и засъхнало мастило в релефната украса. Печатът е постъпил в музея като откупка през 1992 година от Стефан Иванов Стефанов. От съпътстващата информация става ясно, че той е принадлежал на свещеника Петър Райков от град Килифарево – спомоществовател от епохата на Възраждането. Повече от две столетия фамилията Попрайкови присъства в обществено-политическия живот на селището. От този род произлизат потомствени свещеници, служили в Килифарево и околните села (Михайлов 1970, 65).

Личният печат на Петър Райков отнасям към групата печати с текстова и декоративна украса, разпространени от 30-те години до края на XIX век сред представителите на съсловните организации в българското общество. Той е изработен през 60–70-те години на XIX век от търновски майстори, които владеят техниката на металореза и калиграфската украса. В работата си използват популярните през XIX век художествени ръкописни шрифтове “виртуоза” и “англее” (Йончев 1964, 30, 347). Постигат определен графичен ефект с наклона на буквите под ъгъл 45–55°, с увеличените горни и долни дължини и използването на свързващи черти. При организирането на работната повърхност е използвана централна композиция. В избора на елементи преобладават мотиви, характерни за търновските ателиета. Фигурата на птица с разперени криле се среща в различни разработки. Освен декоративна има и емоционална, смислова натовареност. Символизира полета на духа и свободната мисъл. Кръстът в различните варианти е знак за религиозна и етническа принадлежност. Подобни печатащи матрици служат като еталон в производството на печати и в началото на XX век.

Гореописаните печати се отнасят към двете групи: пръстенипечати и печати. Според предназначението им ги отнасям към групата лични печати с известна условност, тъй като считам, че три от тях са използвани за скрепяване на лична и служебна кореспонденция. Изработени са през XVIII и XIX век в български ателиета от майстори-гравьори, притежаващи високи технически умения и несъмнен художествен вкус. Срещат се в двете характерни реализации: оригинали върху метална и каменна полирана плочка за графичен тушов или релефен отпечатък върху восък. Изрязаните надписи на български, османотурски и латински език съдържат името на притежателя (собствено, в два от случаите и фамилно) и годината на изработка, която се явява сигурен източник за датиране на печата. Към средата на XIX век се появяват печати с успоредно изписване на текстове на османски и български език (Венедикова 1995–1997, 156). Наблюдават

се съществени разлики при основните технически параметри, текстовата и декоративна украса на отделните печати. Изображенията се идентифицират с времето на тяхната поява и създадените културни модели в обществото. В този смисъл личните печати дават информация за съхранените антични и средновековни традиции в орнаментиката, за влиянието на източната и европейската култура при използването на калиграфски оформените шрифтове, както и за отправените идейни послания, резултат от възрожденските процеси от втората половина на XIX век. Художествените решения са провокирани от променящата се социална среда и развитието на икономическите процеси през Възраждането. Усъвършенства се техниката на металореза, променя се технологията при изработката на печатащите матрици, въвеждат се печатарските шрифтове в украсата. Съществува баланс между съхранените традиции и новите тенденции.

Личните печати, изработени през XVIII и началото на XIX век имат конкретно практическо предназначение и определен естетически ефект. През 30–50-те години на XIX век придобиват по-задълбочен психологически замисъл. Изпълнили своето обществено предназначение в края на XIX век, те възприемат класически въведените образци в европейското изкуство. В заключение следва да подчертая, че употребата на лични и служебни печати от представителите на различни съсловия е резултат от регламентиранията отношения в Османското законодателство през XIX век.

*Изказвам благодарност на Светлозара Чепкьнова–Станева за извършения превод на текстовете от османотурски на български език.

ЛИТЕРАТУРА:

Атанасова 2005: Св. Атанасова. Особености в украсата на личните и фирмени печати на търновски търговци от втората половина на XIX век. – В: Градът – история и археология – Известия на Регионалния исторически музей – Русе, IX, 2005, 291–298.

Венедикова 1993: К. Венедикова. Бронзово печатче от Етнографския отдел на музея в Кърджали. – Нумизматика и сфрагистика, 1993, 1–4, 94–95.

Венедикова 1995–1997: К. Венедикова. Печатче от Пазарджик от 1279 г.х. (29. VI. 1862 – 18. VI. 1863 г. сл.хр.) – Нумизматика и сфрагистика, 4, 1995–97, 154–157.

Генчева 1985: Цв. Генчева, Т. Драганова, Й. Димитров. Бележити търновци. София, 1985.

Йончев 1964: В. Йончев. Шрифтът през вековете. София, 1964.

Кузев 1961: А. Кузев. Пръстени-печати от късното средновековие във Варненския музей – Известия на Варненското археологическо дружество. Варна, XII, 1961, 81–89.

Михайлов 1970: Г. Михайлов. Килифарево. София, 1970.

Недков 1972: Б. Недков. Османотурска дипломатика и палеография. София, т. 1, 1972.

Панайотов 1984: Н. Панайотов. Османотурски сребърни и бронзови печати от Провадийския музей – Нумизматика, 1984, 4, 25–31.

Панайотов 2002: Н. Панайотов. Корпус османотурски епиграфски паметници от Североизточна България (XV–XX век). София, т.1, 2002.

Рошковска 1993: А. Рошковска. Българска възрожденска глиптика. София, 1993.

REVIVAL PERIOD SEALS FROM THE TREASURY OF THE REGIONAL MUSEUM OF HISTORY, VELIKO TARNOVO

Svetla Atanasova

Summary

Four seals dating from XVIII-XIX cc were preserved in the basic fund of the History of Bulgaria in XV-XIX cc. department. They fall under the two basic types: signet-ring and seals. The printing surface is metal and stone polished plate, either for tracing or for relief impression on wax. The inscriptions engraved are in Bulgarian, Ottoman-Turkish and Latin, mentioning their owners and the year of their production. The Revival-period monuments are described in a chronological order.

The earliest one is the golden signet ring which belonged to Hristo. It has an agate gem designed for a relief positive impression. The size of the monument is 25 mm., the height of the printing surface is 5 mm., the diameter of the ring is 22mm. and the height of the ring is 2 mm. The bezel is octagonal in shape, 10 by 12 mm. The face of the octagonal is divided into three figurative surfaces, by two narrow engraved lines. The depiction on the first figurative surface consists of three equal-armed crosses, the middle one of which is bigger with additional decorative elements. The second and third decorative surfaces are engraved with the owner's name in Cyrillic characters and the year – 1780. The letters are narrow and about 2 mm. long. The thin tracing line closes the whole composition. (*Fig. 1 a, b, c*)

The triple bronze seal of Nicola with inscriptions in three languages (Ottoman-Turkish, Bulgarian and Latin) was designed for making impressions on wax. The metal body of the seal consists of two parts- a handle and a seal which is movable and held by a hinge. The seal has got an oval shape (triangular prism) with clearly outlined octagonal shapes on it. The total size of the monument is 36 mm. The handle only is 20mm high and 19 mm. wide. The inscription on the first figurative surface is "Nicola" in Cyrillic characters, and "1865" stretching in two lines. The letters are 2 mm. high.

Two thin engraved lines complete the whole composition on the first figurative surface. The inscription on the second octagonal figurative surface is in Ottoman-Turkish and says "Nicola", "sene " (year) and the year in Arabic numbers "1281" according to Hidzra which (6 June 1864 – 26 May 1865) The height of the letters is 2mm. The third figurative surface has the trade mark "N" in Latin character which is 5 mm. high and the year 1281 in Arabic numbers (Fig. 2 a, b, c, d, e, f, g).

The bronze seal of Stoyan Dimitrov is designed for wax impressions. The metal body consists of two parts: an oval-shaped printing part and a cone handle. The monument is 42 mm high, the horizontal section of the printing surface is 2 mm. The size of the printing surface is 19 by 22 mm. The inscription is in two horizontal lines and reads "Stoyan", "Dimi" (the surname) and the year of the seal's production – 1872. The letters are 2 and 4 mm. high. The whole composition is completed by stylized laurel wreath and a thin tracing line on the periphery (Fig. 3 a, b, v).

The seal of Peter Raikov is made of bronze. It is an elliptical relief seal, a shallow relief for a graphic tracing impression. It consists of two parts - a metal one and a wooden one. The metal part is also divided into a printing surface and a well-shaped body with a thread for fitting the missing handle. The monument is 37 mm. high, the height of the printing plate is 5 mm. and the diameter is 17 by 24 mm. In the centre of the printing surface there are the name and the surname of the owner, engraved as a monogram. The letters are 3 mm. high, slightly extended and calligraphic. They are out-framed by a thin engraved line closing an oval around them. The inscription in negative is "P. Raikov" in a semi circle on the edge of the printing surface. The letters are in italics, calligraphically shaped and are 2 or 5 mm. high. In the upper part of the figurative surface there is an eagle with spread wings bearing a cross in its beak. The printing surface is outraced by a thin line (Fig. 4 a, b, c)